

Aleksandra Płonka, Wiesław Musiał

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kollątaja w Krakowie

ZNACZENIE RELACJI CENOWYCH DO OCENY KONIUNKTURY W ROLNICTWIE

THE IMPORTANCE OF PRICE RELATIONS IN AGRICULTURE'S TREND ASSESMENT

Słowa kluczowe: koniunktura w rolnictwie, relacje cenowe, nożyce cen

Key words: economic trend in agriculture, price relations, price gap

Abstrakt. Podjęto problem oceny relacji cen artykułów rolnych do cen środków do produkcji rolnej. Obliczono tzw. nożyce cenowe, które stanowiły cząstkowy wskaźnik zmian koniunktury w rolnictwie. Wskaźnik ten w okresie dobrej koniunktury rolnej przed wielkim kryzysem lat 30. XX wieku wynosił ponad 1,0, a następnie w okresie kryzysu spadł do poziomu bliskiego 0,6. Także w latach 80. i 90. XX w. koniunktura w rolnictwie uległa dwukrotnie istotnemu załamaniu. Dobra dla rolnictwa koniunktura występowała w okresach niepokoїв politycznych poprzedzających reformy gospodarcze. Pogorszenie jej następowało w okresach stabilizacji cenowej na rynkach żywności i środków produkcji rolnej.

Wstęp

Jedną z charakterystycznych cech współczesnej gospodarki światowej jest wzrastające znaczenie cen, spowodowane głównie postępowaniem technicznym i technologicznym [Czech-Rogosz i in. 2009]. Także w Polsce wprowadzenie zasad gospodarki rynkowej całkowicie zmieniło podejście do teorii i polityki cenowej. Liberalizacja cen bowiem poddała wszystkie podmioty działające na rynku prawom konkurencji. Rolnictwo i gospodarka żywnościowa najwcześniej doświadczyły jej skutków [Świetlik 2008]. Wyjątkowo głęboki i długotrwały spadek produkcji rolnej w latach 1989-1993 był rezultatem transformacji systemowej, której skutki zwłaszcza w tym sektorze nie zostały dotąd w pełni przezwyciężone [Idzik 2007]. Integracja Polski z Unią Europejską przyniosła duże zmiany w sytuacji i relacjach ekonomicznych całej gospodarki, w tym także i rolnictwa. Otwarcie rynków dla polskich produktów rolnych, system subsydiowania wsi i rolnictwa oraz nowe mechanizmy regulacyjne w ramach Wspólnej Polityki Rolnej dały podstawy do rozwoju rolnictwa i poprawy sytuacji ekonomicznej wsi.

Spśród wielu czynników ekonomicznych oddziałujących na stan polskiego rolnictwa, do najważniejszych zalicza się ceny produktów rolnych oraz ich relacje do cen towarów i usług zakupowanych przez producentów rolnych [Klank 2008]. Ceny produktów rolnych decydują bowiem w znacznym stopniu o poziomie dochodowości produkcji rolnej, możliwościach akumulacji, standardzie życia zarówno producentów jak i konsumentów, a nawet o wielkości eksportu [Tomek, Robinson 2001]. Rolnictwo jako pierwsze i najsłabsze ogniwo łańcucha żywnościowego, narażone jest w większym stopniu na zmiany poziomu cen surowców i produktów rolnych niż pozostałe sektory gospodarki. Ceny artykułów rolnych z reguły cechują się większą zmiennością w porównaniu z cenami produktów pochodzenia pozarolniczego [Woś 1996], a jedną z istotnych przyczyn wpływających na ich niestabilność jest biologiczny charakter produkcji rolniczej, który jak podkreśla Manteuffel [1981], nosi znamiona upośledzenia w stosunku do innych działów gospodarki narodowej.

W ekonomii rolnictwa, oprócz tendencji kształtowania się cen sprzedawanych przez rolników artykułów rolnych, istotną rolę odgrywają również ceny towarów i usług przez nich nabywanych. O opłacalności produkcji rolniczej decydują zarówno przychody z prowadzonej działalności, jak i ponoszone koszty, a więc także ceny niezbędnych do produkcji rolnej towarów przemysłowych (środków produkcji) jakie producenci muszą nabyć, aby prowadzić gospodarstwo, intensyfikować produkcję oraz aktywnie uczestniczyć w rynku.

Material i metodyka badań

Celem badań była ocena relacji cen bieżących artykułów rolnych do cen środków produkcji w rolnictwie polskim. Główne narzędzie badawcze stanowiła analiza danych statystycznych dotyczących kształtowania się poziomu cen skupu ważniejszych artykułów rolnych, wybranych środków produkcji oraz analiza wskaźników nożyc cenowych. Za pomocą nożyc cenowych określono stosunek cen produktów rolnych (zwykle surowców rolnych) sprzedawanych przez rolników do cen artykułów przez nich nabywanych. Jeśli wartość wskaźnika relacji cen przekracza 1,0 oznacza to korzystną sytuację dla rolnictwa, w której ceny produktów rolnych rosną szybciej aniżeli ceny środków produkcji potrzebnych do ich wytworzenia. Rozpiętość pomiędzy cenami różnych grup towarów obrazuje niekorzystne dla rolnictwa relacje pomiędzy cenami sprzedaży płodów rolnych i cenami zakupu artykułów przemysłowych. Rozwieranie się nożyc cenowych (kiedy wartość wskaźnika jest niższa od 1,0) oznacza, że rolnicy chcąc zdobyć środki na zakup kolejnego artykułu przemysłowego zmuszeni są sprzedać większą niż poprzednio ilość produktów rolnych. Ponadto, pogarszające się relacje cenowe mogą niekorzystnie wpływać na sytuację dochodową rolników i gospodarstw, w tym gospodarstw domowych, ale także skutecznie zahamować inwestycje, a tym samym proces rozwoju i modernizacji gospodarstw i rolnictwa.

Material źródłowy do badań stanowiły dane statystyczne uzyskane z Głównego Urzędu Statystycznego oraz z literatury przedmiotu. Wskaźniki relacji cen (nożyc cen) prezentowane przez GUS obliczono jako stosunek wskaźnika cen produktów rolnych sprzedawanych do wskaźnika cen towarów i usług zakupywanych¹. Badania dotyczyły różnych okresów, tj. okres wielkiego kryzysu gospodarczego, lata 1981-1995 oraz 2000-2010.

Wyniki badań

Dla toczonej się dyskusji nad przyczynami, przebiegiem i następstwami obecnie trwającego kryzysu w gospodarce światowej, czy też zjawisk recesyjnych w poszczególnych krajach, ważne jest także spojrzenie retrospektywne na ten problem. Każdorazowo, w okresie kryzysu spadek produkcji i usług spowodowany splotem różnych zaszłości o charakterze przyczynowo-skutkowym wiązał się ze zmniejszaniem zatrudnienia oraz dochodów jakimi dysponowały zarówno gospodarstwa domowe, jak i budżet państwa. Skutkowało to postępującym zmniejszeniem się popytu i konsumpcji oraz zmniejszeniem popytu na pracę, a także obniżeniem wynagrodzeń za pracę. Gospodarstwa domowe skupiły się wówczas głównie na zaspakajaniu niezbędnych potrzeb, w tym żywnościowych, które jednak musiały stopniowo ograniczać. Ograniczenie spożycia żywności w bezpośredni sposób przekładało się na spadek popytu i spadek cen artykułów rolnych. Nastąpiło także znaczące ograniczenie popytu na środki produkcji rolnej i produkty przemysłowe. Wówczas gospodarstwa rolne, w większości rozdrobnione, stanowiące niemal wzorcowy przykład podmiotów gospodarczych działających w warunkach konkurencji doskonałej, miały o wiele słabszą pozycję aniżeli oligopole i kartele przemysłowe i handlowe. Stąd spadki cen artykułów rolnych, miały o wiele większy rozmiar niżeli spadki cen artykułów przemysłowych.

Po latach odbudowy potencjału produkcyjnego w rolnictwie, który po pierwszej wojnie światowej trwał przez około 8 lat, nastąpiła dobra koniunktura gospodarcza w czterech kolejnych latach poprzedzających kryzys, tj. 1925-1928. Sytuacja ta znalazła swoje odbicie w korzystnym dla rolników kształtowaniu się wskaźnika nożyc cenowych, który w 1927 r. wyniósł aż 1,16 wobec wielkiego tzw. rozwarcia nożyc cenowych jakie miało miejsce w 1923 r., w którym wskaźnik ten wyniósł zaledwie 0,60.

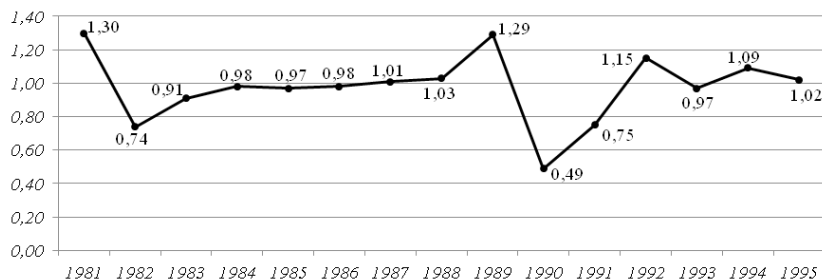
Kryzys gospodarczy w rolnictwie, który faktycznie rozpoczął się dopiero w 1930 r., spowodował gwałtowny spadek cen niemal wszystkich artykułów rolnych średnio o ponad 30 p.p. W kolejnych la-

Tabela 1. Dynamika zmian cen artykułów rolnych i produktów przemysłowych nabywanych przez rolników w okresie trwania Wielkiego Kryzysu gospodarczego lat trzydziestych XX wieku
Table 1. The changes in agricultural and industrial product prices paid by farmers during The Great Depression in the XXth Century

Rodzaj produktów/ <i>Type of products</i>	Lata/ <i>Years</i> (1928 rok/year = 100)						
	1928	1930	1931	1932	1933	1934	1935
Artykuły rolnicze/ <i>Agriculture products</i> (A)	1,00	0,68	0,59	0,49	0,43	0,37	0,36
Produkty przemysłowe/ <i>Industrial products</i> (B)	1,00	0,98	0,90	0,81	0,73	0,70	0,66
Nożyc cen (stosunek A:B)/ <i>Price gap (ratio A:B)</i>	1,0	0,69	0,66	0,60	0,59	0,53	0,54

Źródło/*Source*: Orczyk 1971

¹ Według GUS wskaźnik cen produktów rolnych sprzedawanych wyraża zmiany średnich ważonych cen skupu i cen uzyskiwanych przez rolników na targowiskach, natomiast wskaźnik cen towarów i usług zakupywanych wyraża zmiany cen detalicznych towarów i usług zakupywanych na cele konsumpcyjne, bieżącej produkcji rolniczej i cele inwestycyjne.

Rysunek 1. Nożyce cen artykułów sprzedawanych i nabywanych przez rolników w latach 1981-1995

Figure 1. The index of price gap between sold agricultural products and products purchased by farmers in between 1981 and 1995

Zródło/Source: Ciechomski 1997

tach sytuacja cen na rynku ulegała dalszemu pogarszaniu. Przyjmując ceny artykułów rolnych z 1928 r. za 100%, w 1935 r. (będącym ostatnim rokiem depresji) wynosiły zaledwie 36%. Analogiczne spadki cen na artykuły przemysłowe dla porównywalnych lat 1928 i 1935 wynosiły odpowiednio 100 do 66%. W efekcie ukształtowały się szeroko rozwarne nożyce cenowe, w tym najbardziej niekorzystne dla rolnictwa w 1934 r., gdy wskaźnik ich rozwarcia wynosił 0,53 (tab. 1).

Po relatywnie dobrej koniunkturze w latach 70. XX wieku (nadal przez wielu starszych rolników uznawanych za najlepsze lata dla rozwoju produkcji rolnej), nastąpił przełom polityczny lat 80. XX wieku, którego podłoże polityczne i gospodarcze warunkowane było w dużej mierze gospodarką żywnościową. Wygasająca dobra koniunktura w rolnictwie oraz mniej korzystne warunki pogodowe, ale także wahania poziomu produkcji żywca i mięsa wieprzowego sprawiły, że szybko postępował proces braku równowagi na rynku żywnościowym. Zachwianie to najwcześniej wystąpiło na rynku cukru (reglamentacja), a następnie na rynkach wieprzowiny, drobiu i produktów mlecznych. W 1981 r. nastąpił szybki wzrost cen produktów rolnych, szczególnie na relatywnie dużym wolnym rynku, tj. głównie na targowiskach. Wobec niemal całkowitego załamania rynku żywności podjęto specjalne środki ratowania rynku, w tym restrykcyjne ograniczenia w wolnym obrocie żywnością, intensyfikację skupu produktów rolnych (związaną z możliwością nabycia deficytowych produktów przemysłowych) oraz kartkową dystrybucję żywności. W efekcie, w 1982 r. nastąpiło głębokie załamanie relacji cenowych, a nożyce cen wynosiły 0,74 w stosunku do 1,3 w 1981 r. (rys. 1).

Stabilizacja sytuacji politycznej i powolne przywracanie ciągle chwiejnej pozycji centralnie sterowanego rynku żywności sprawiła, że dość szybko dla rolnictwa poprawiły się relacje cen żywności do cen środków produkcji nabywanych przez rolników. Każdorazowo jednak, w sytuacji destabilizacji politycznej przewidywanej (rozruchy społeczne) lub też przełomowej (zmiany ustroju politycznego jakie miało miejsce w 1989 r.), następował szybki wzrost cen żywności i zamykanie się nożyc cenowych. Do takich zjawisk doszło w latach 1987-1989, w których nożyce cen przekraczały poziom 1,0, a w 1989 r. wyniosły aż 1,29. Rolnicy upatrywali we wprowadzonej gospodarce rynkowej pomyślną perspektywę na przyszłość i trwały wysoki popyt na żywność sprzedawaną po korzystnych dla nich cenach. Państwo chcąc ustabilizować rozchwianą sytuację na rynkach rolnych, w tym drogą żywność (przy postępującej i niemal galopującej inflacji) zastosowało równocześnie kilka instrumentów stabilizacyjnych, m.in.: skorzystano z pomocy żywnościowej krajów obszaru Wspólnot oraz otwarto granicę na prywatny import żywności i jej wolną (a nawet niemal nienadzorowaną) sprzedaż. Z powodu zamykania zakładów pracy (zwłaszcza przemysłowych), redukcji zatrudnienia, ograniczania i zewnętrznego limitowania poziomu płac, znacznie zmniejszyły się środki finansowe, którymi dysponowały gospodarstwa domowe (i konsumenci). Podwyższeniu uległy także ceny środków produkcji rolnej, w tym zwłaszcza nawozów i środków ochrony roślin. Z racji nasilonej inflacji ceny tych środków ulegały częściej i znaczącej podwyżce, co także zniechęcało wielu rolników do ich stosowania. Załamaniu uległ również rynek ciągników, maszyn i narzędzi rolniczych, a szczególnie rynek budowlany. Bardzo niekorzystne dla rolników relacje cenowe i ostre rozwarcie nożyc nastąpiło w 1990 r. Ich poziom wyniósł wówczas 0,49 i był mniej korzystny aniżeli w najgorszym roku wielkiego kryzysu w rolnictwie polskim, gdy nożyce cen wyniosły zaledwie 0,53. Jednak już w 1992 r. nastąpiła relatywna stabilizacja na rynkach środków produkcji (nadzorowanych przez państwo) i rynkach produktów żywnościowych, a wskaźnik nożyc cen osiągnął pułap 1,15. W kolejnych latach przy nadal dużej, choć mocno tłumionej inflacji, postępowała względna stabilizacja na rynkach. Relacje cen środków produkcji do produktów rolnych sprzedawanych przez rolników ulegały jednak znaczącym wahaniom.

Tabela 2. Wskaźniki cen produktów rolnych sprzedawanych oraz cen towarów i usług zakupywanych przez gospodarstwa indywidualne w rolnictwie w latach 2000-2010
Table 2. The index of price relations between sold agriculture products and goods and services purchased by farms in agricultural sector between 2000 and 2010

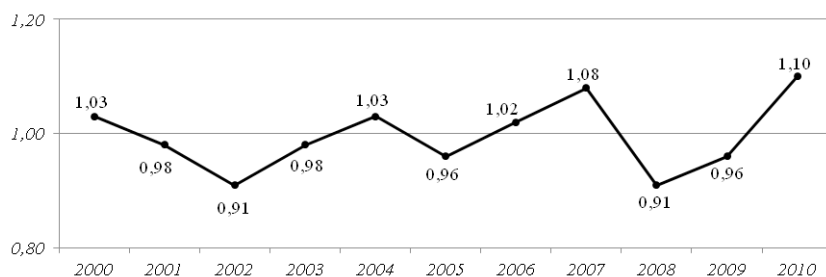
Wyszczególnienie/ Specification	Wskaźniki cen/Index of price									
	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
	rok poprzedni/previous year = 100									
Produkty rolne sprzedawane/Sold agricultural products	114,7	92,6	99,5	111,4	97,9	102,6	114,5	101,2	97,9	112,1
– roślinne/plant	107,4	99,8	106,2	93,1	93,9	111,8	125,1	94,8	88,7	129,2
– zwierzęce/alivestock	118,8	88,8	95,6	122,3	99,4	96,9	108,4	104,9	103,7	102,0
Towary i usługi zakupywane/ Purchased food and services	111,4	101,9	102,1	108,6	102,0	100,6	106,3	111,2	102,0	101,8
– konsumpcyjne/consumption	110,8	101,3	100,5	104,1	102,1	100,5	102,2	104,4	103,0	102,2
– bieżącej prod. rol./current agr. prod.	111,9	101,9	102,2	108,9	101,8	100,5	106,9	112,3	101,9	101,8
– inwestycyjne/investment	105,5	102,5	101,9	110,9	106,8	101,9	106,1	105,3	102,3	101,2

Źródło/Source: Rocznik Statystyczny 2005, 2009, Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2011

Po 2000 r. nastąpiło ponownie istotne pogorszenie koniunktury w rolnictwie, które wiązało się z pogorszeniem ogólnej koniunktury w gospodarce. Proces niekorzystnych zmian nie trwał jednak zbyt długo, gdyż tylko do 2003 r. Wówczas, na tzw. fali przygotowań do integracji z Unią Europejską, nastąpił wzrost optymizmu wśród rolników i konsumentów. Poprawie uległy także ceny zbywanych przez rolników produktów zwierzęcych. W latach 2006-2007 obserwowany był szybki wzrost cen produktów roślinnych, zwłaszcza zbóż, których ceny podążały ze wzrostowym rynkiem światowym. Załamanie cen nastąpiło w 2008 r., lecz było nietrwałe. Ceny produktów roślinnych ponownie silnie wzrosły w 2010 r. osiągając 129,2% ceny roku poprzedniego (tab. 2).

W przeciwieństwie do cen produktów rolnych sytuacja na rynkach towarów i usług była dość stabilna. Wzrost cen dóbr konsumpcyjnych po 2000 r. wynosił 0,5-4,6% rocznie, w stosunku do roku poprzedniego. Znacznie większy ruch cen dotyczył produktów sprzedawanych przez rolników. Zaobserwowano zależność znaczących, przekraczających inflację wzrostów cen, które miały miejsce co trzy lata oraz zmian cen na poziomie poniżej inflacji przez dwa lata. Można więc nieco ryzykownie stwierdzić, że dały tu o sobie znać krótkie, trzyletnie wahania cen tworzące krótkie cykle koniunkturalne. Także zmiany cen dóbr inwestycyjnych w minionej dekadzie nie były zbyt wysokie. Wyjątkiem był 2004 r., w którym ceny te w stosunku do roku poprzedniego uległy podwyższeniu o 10%.

Istotne do oceny koniunktury gospodarczej w rolnictwie relacje cen produktów zbywanych przez rolników do cen towarów i usług nabywanych w ostatnim dziesięcioleciu były dla rolnictwa w większości korzystne. Po załamaniu koniunktury jakie miało miejsce w 2001 r. już w kolejnym trzecim roku nastąpiła wyraźna poprawa relacji cenowych, a wskaźnik nożyc cen w 2004 r. osiągnął poziom 1,03. Rekordowo wysoki pułap wskaźnika odnotowano w 2007 r., w którym osiągnął poziom 1,08. Drugi w okresie pointegracyjnym wysoki poziom wskaźnika nożyc cen odnotowano w 2010 r., w którym wyniósł on aż 1,10 (rys. 2). Niewątpliwie na taką wartość złożyły się wysokie podwyżki cen produktów roślinnych oraz stabilna sytuacja cenowa na rynku środków do produkcji rolnej.

Rysunek 2. Wskaźnik relacji cen w latach 2000-2010

Figure 2. The index of price relations during the period 2000-2010

Źródło: jak w tab. 1

Source: see tab. 1

Podsumowanie

Koniunkturę w rolnictwie można oceniać wieloma miernikami, mierząc każdorazowo różne spektrum parametrów opisujących wielkość produkcji, ceny, podaży, popytu, dochodów, a także ich wzajemne relacje. Do oceny koniunktury zastosowano wskaźnik nożyc cenowych. Analizie poddano koniunkturę w rolnictwie okresu poprzedzającego wielki kryzys gospodarczy lat 30. XX oraz okres pokryzysowy. Po latach dobrej koniunktury dla rolnictwa, nastąpiło głębokie załamanie cen produktów rolnych, którym towarzyszyły zdecydowanie mniejsze spadki cen środków do produkcji rolnej. Stanowiło to jeden z głównych przejawów wielkiego kryzysu w rolnictwie.

W latach 80. i 90. XX ubiegłego stulecia, tj. w okresach zachwiania i kryzysów politycznych oraz gospodarczych (a także przełomowych przemian), następowała głęboka destabilizacja na rynkach rolnych, której beneficjentami byli m.in. rolnicy (korzystne dla rolnictwa nożyce cen). Stabilizacja rynków rolnych poprzez specjalne działania podjęte przez państwo w 1990 r., doprowadziła do najgłębszego w całym okresie obserwacji rozwarcia nożyc cenowych (0,49). Od 2000 r. wahania cen na rynkach rolnych są zdecydowanie mniejsze, choć obserwuje się ich istotne wahania w cyklu trzyletnim (krótkie cykle koniunkturalne).

Literatura

- Ciechowski W.J.** 1997: Interwencjonizm państwowy w rolnictwie i obrocie rolnym. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań, 752.
- Czech-Rogosz J., Pietrucha J., Żelazny R.** 2009: Od bańki internetowej do kryzysu *subprime*. Wyd. C. H. Beck, Warszawa, 99.
- Idzik M.** 2007: Barometry koniunktury w prognozowaniu ostrzegawczym w gospodarce żywnościowej. SGGW, Warszawa, 46.
- Klank L.** 2008: Ekonomiczne aspekty integracji wsi polskiej z UE. [W:] Polska wieś i rolnictwo w Unii Europejskiej (red. M. Drygas, A. Rosner). IRWiR PAN, Warszawa, 43-49.
- Manteuffel R.** 1981: Racjonalizacja produkcji w gospodarstwie rolnym. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza. Warszawa.
- Orczyk J.** 1971: Produkcja rolna Polski w latach wielkiego kryzysu gospodarczego 1929-1935. PWN, Poznań, 184.
- Roczne wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych w latach 1950-2011: GUS, [www.stat.gov.pl/gus/5840_1634_PLK_HTML.htm], odczyt 2012 r.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa. 2011: GUS, [www.stat.gov.pl/gus/5840_4127_PLK_HTML.htm], odczyt 2012 r.
- Świetlik K.** 2008. Ceny żywności w procesie rynkowych przemian polskiej gospodarki. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 5-6.
- Tomek W.G., Robinson K.L.** 2001: Kreowanie cen artykułów rolnych. PWN, Warszawa, 11-15.
- Woś A.** 1996: Agrobiznes, makroekonomia. T. 1. Key Text Warszawa.

Summary

The article evaluates the relation of agricultural product costs regarding agricultural production. The values of the so – called price scissors are calculated, which constitute a new indicator of changes of the agriculture economic situation. The indicator during the period of favorable economic situation in agriculture, prior to the Great Depression of XX century, exceeded 1.0, then due to economic slump decreased to 0.6. Also, in the eighties and nineties in the last century, the economic situation in agriculture underwent important deterioration twice. The time of prosperity for agriculture could be found for example in the periods of political disturbances, but also during the periods preceding economic reforms. The worsening of economic situation occurred in times of food market prices stabilization and also during period of increases of agricultural input prices.

Adres do korespondencji:

mgr inż. Aleksandra Płonka, prof. dr hab. Wiesław Musiał
 Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie
 Instytut Ekonomiczno-Społeczny
 Zakład Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa
 al. Mickiewicza 21
 31-120 Kraków
 e-mail: a.plonka@ur.krakow.pl, rrmusial@cyf-kr.edu.pl